

ПОЛИХИСТОР КАО МЕТАКРИТИЧАР

Мило Ломпар, *Полихисторска исцраживања*, Catena mundi, Београд 2016

Полихисторска исцраживања, слично другим књигама Мила Ломпара објављеним у последњих неколико година, представљају ауторове сабране текстове о одређеним питањима, који овог пута, како и сам наслов сугерише, обухватају прилично широк распон. Читаоцима Ломпарових дјела добро је познато да она ни у оваквим случајевима не представљају најобичније збирке радова који се могу повезати неком мање или више упадљивом тематском или проблемском нити, већ да је ријеч о књигама профилисане концепције и сасвим одређеног усмјерења у пољу друштвено-културног дјеловања. Отуда ће се и метаакритичке расправе, као претежнији дио ове књиге, огласити препознатљивим тоном критичког сагледавања одређених токова српске књижевности деветнаестог и двадесетог вијека у контексту њихових дотадашњих интерпретација, које су се кретале, у аксиолошком погледу, између крајности апологије и строгих критичких превредновања. Књижевност је у Ломпаровим *Полихисторским исцраживањима* схваћена као важан елемент у систему (националне) културе и она је, заједно са њеним тумачењима у радовима неколико значајних аутора којима се Ломпар позабавио, разматрана у том свијетлу.

Ломпар посвећује пажњу књижевним критичарима, историчарима и херменеутичарима Слободану Јовановићу, Јовану Деретићу, Драгиши Живковићу, Алојзу Шмаусу и Небојши Васовићу. У тежњи да афирмише једно схватање историје и традиције у српској књижевности аутор није ишао путем метаакритичке таутологије, већ је у појединим случајевима свом напору дао извјестан субверзивни потенцијал и уздрмао нека од устаљених мишљења везаних за поимање канона националне литературе. Дужа студија посвећена лику и дјелу Латинке Перовић припада домену критике политичког дискурса и бави се Перовићкином путањом од комунизма ка глобализму и апоријама актуелне другосрбијанске идеологије. Три завршна поглавља посвећена су значајним филозофима српске књижевности – Аници Савић Ребац, Николи Милошевићу и Драгану Стојановићу, а све расправе уоквирене су општим разматрањима о „полихисторским путањама” и „полихисторским перспективама” српске књижевности и културе.

У поглављу „Слободан Јовановић и књижевност” Ломпар је на примјеру изгнаног и дуго скрајнутог интелектуалца указао на пожељну подвојеност личности књижевног критичара као на предуслов његовог продуктивног мишљења и просуђивања:

Књижевни критичар има два лица која су карактеристична за полихистора: постоји јавни аспект њихове улоге, као означавање културних

подручја и укуса које својом улогом издваја и обележава, и постоји интимно-унутрашњи свет њихових духовних усредсређености који се налази у извесној напетости у односу на спољашњи лик. (26)

Тај унутрашњи антагонизам Ломпар препознаје код Јовановића када овај износи свој вриједносни суд о књижевности након Великог рата, из које ће издвојити имена Милоша Црњанског и Растка Петровића као носиоце јединих трајнијих умјетничких домета те епохе у српској књижевности. То је, према Ломпару, „изванредно сведочанство како је уметничко осећање Слободана Јовановића било *изнад* његовог грађанског погледа на свет”, јер „иако није могао бити склон радикалном дефетизму модерних духова у књижевности после Великог рата, он је издвојио управо ову двојицу писаца који су својим књижевним радикализмом, својом духовном авангардношћу изазивали отпор традиционалне и грађанске свести у нас” (33). Ломпар високо вреднује етичку самосвијест књижевне критике, која би требало да остане имуна на било који идеолошки предзнак, па и друштвену припадност критичара у стварима естетичких просуђивања. Идеологизацији књижевне критике, која се данас све мање прикрива, након што је прошло довољно времена да се забораве њене погубне последице у социјализму (а овде је ријеч о идеологизацији најширег спектра слијева надесно и обрнуто), Ломпар поставља Јовановићев примјер као опомињући коректив. Актуелна књижевна критика, која ниском умјетничком нивоу новијих дјела српске књижевности, у првој мјери романескној хиперпродукцији, признаје значај тиме што се бави њиховим идеолошким слојем, и то увијек са једне чврсто брањене позиције, охрабрује их у подразумијевању сопствене, често прилично сумњиве умјетничке вриједности. Тиме књижевна критика, занемарујући свој примарни задатак иманентне анализе и вредновања једног дјела, подстиче књижевност већ усмјерену на ту страну на кретање у погрешном правцу.

У поглављима „Књижевни историчар Јован Деретић” и „Стерија као камен искушења (Драгиша Живковић)” Ломпар се позабавио теоријском проблематиком књижевне историје и критике везаном за методологију тумачења и за схватање удјела *исџоријско* у такозваним „малим књижевностима”. Док је Живковићева позитивистички фондирана компаративна освјетљења Стерије сагледао као дјелимично парадоксалан али свакако плаузибилан повратак „унутар књижевног искуства”, насупрот растућим праксама културних студија које „воде сврхама лишеним обавезујућих веза са књижевношћу” (83), Ломпар је Деретићев књижевноисторичарски подухват процијенио с оне његове стране која је највише била на удару критике:

Зато што јој је запало да чува националну самосвест, српска књижевност мора да буде *иренасељена* историјом: и када врши апсолутну уметничку деструкцију те опседнутости, у *Лажном цару Шћејану Малом*

и *Родољубцима*, српска књижевност испуњава један историјски налог којег се истовремено ослобађа. Када каже да у новијој књижевности покретача представља персонално начело, Деретић показује да прати успон индивидуализма који доноси просвећеност и који ће снажно одредити суштинско својство модерног књижевног дела у српској књижевности. Али, никаква *модерност* не може спречити да *идеја историје* сачува првенство над *идејом језика* у српској књижевности: „српска црквенословенска традиција од Светог Саве до Доситеја... је... упркос свом несрпском језичком изразу рефлектовала српску историјску свест и често била сва у функцији очувања српског народног идентитета”, па „у свакој историји српске књижевности она мора чинити основни матични ток”. Да ли теза о историчности српске књижевности, о нефикционалном карактеру њеног магистралног тока, која је узроковала настајање критичарских приговора у часу када се, године 1983, појавило прво издање *Историје српске књижевности*, омогућава да закључимо како је наш књижевни историчар један спољашњи чинилац као што је историја, учинио унутрашњим? (59)

Ломпарова освјетљења Деретићевог доприноса разумијевању супстанцијалног одређења магистралног, дакле, једног од неколико токова српске књижевности, доказују Деретићеву неоспоривост (што важи за сваки критички напор те врсте) и у протежности његових увида на долазеће књижевноисторијске периоде. Књижевност на српском језику писана у деценијама након Деретићеве *Историје српске књижевности* управо ће потврдити основну тезу коју Ломпар потцртава: њен главни ток третираће историјске теме у свим могућим регистрима, чак и у случајевима када историја остаје као далека позадина стваралачких интересовања окренутих у сасвим другом смјеру. (Након 1983. године удио [мета/псеудо]историјских елемената видан је у дјелима писаца као што су Милорад Павић, Радослав Петковић, Горан Петровић и многи други аутори крајње различитих поетичких одређења.) Деретићева визија српске књижевности, сматра аутор *Полихисторских истраживања*, полемична је према Делез–Гатаријевој идеји о еминентној „политичности” и „колективизму” „малих књижевности”, будући да Деретић српску националну литературу схвата као повијесно детерминисану и објективно усмјерену ка таквом развоју услед наметнуте улоге у очувању културе коју истовремено конституише.

Започињући одјељак „Алојз Шмаус и његошологија” тврђом да је „историја рецепције Његошевог дјела у великој мери... историја књижевнотеоријске еволуције у нашој науци о књижевности” (85), Ломпар је херменеутички напор њемачког слависте сагледао у свјетлу новијих приступа књижевности, који су аутономији умјетничког дјела претпоставили идеологију своје критичке позиције. *Горски вијенац* као полазна тачка од које се спирално одмотава идеолошка пресуда цјелокупној српској књижевности за манифестну ксенофобију проналази своју од-

брану у Шмаусовом тумачењу Његошевог спјева још прије него што су оптужбе узеле стихијског маха. Сукоб који се у *Лучи микроkozма* одиграва у трансценденцији присутан је у *Горском вијенцу* у иманенцији, па је Његошева умјетничка визија (оба) свијета заснована на *йрагичком осјећању* „које извире из неразрешивости: отуд је у историјској димензији постојања неумитан сукоб са *дружим* (човеком) као израз метафизичке неразрешивости човековог односа са *Дружим* (Богом)” (97). На основу тог Шмаусовог увида Ломпар је засновао критички осврт на неколико Његошевих репрезентативних оспораватеља у назначеном кључу, демонстрирајући у напоредној анализи „дубоку инфериорност *идеолошки* мотивисаних обезвређивања Његоша” (103). Посебан допринос представља ауторово увјерљиво разобличавање аналитичке екстравагантности засноване на крајњој читалачкој површности, која по правилу карактерише такву врсту интерпретација као очигледан показатељ њихове методолошке неутемељености. У том смислу прадигматичан је примјер популарног филозофа Славоја Жижика, који на псеудотимолошки заснованим тумачењима ономастике *Горског вијенца* и елементарној небавијештености о самом тексту интерпретира Мажуранићеве стихове као Његошеве, са тежњом да раскрије њихову инструментализацију у југословенским ратовима деведесетих година.

Поглавље „Тријумф колонијалне свести (Латинка Перовић)” сасвим је изван подручја књижевности и књижевне критике схваћене у најширем смислу ријечи. Својим ранијим расправама објављеним претежно у књизи *Дух самојорицања*, а посвећеним анатомији једног мишљења на линији југословенски комунизам – друга Србија, Ломпар је придодео неколико нових увида и проширио опсег својих закључака елаборацијом појмова *хийергенерализација* (између осталих, на примјеру убиства Ивана Стамболића), *културолошка йредрасуда* (опис затворских казни Милована Ђиласа) и *селективна емпаија* (политичко и физичко насиље над Николом Милошевићем). Помно претресајући Перовићкину књигу *Доминантна и нежељена елија*, са освртом на *Философију йаланке* Радомира Константиновића, као њеним изабраним идеолошким предлошком, Ломпар је кроз анализу методологије и аргументација те двије студије, све до нивоа њихових микростилских индикатора, увјерљиво елаборирао основну идеју о прерушеној искључивости *једне стире* самопрокламованог лијевог либерализма у српској (културно)политичкој мисли. Настојање да се *Философија йаланке* успостави као канонски текст антиконзервативног мишљења са универзалним амбицијама показује се у самом том тексту унапријед осуђено на неуспјех:

Суочени са историјском и идеолошким евиденцијом *Философије йаланке*, која сама по себи компромитује различите рационализације које се окупљају око ове књиге, колонијални апологети непрестано прибегавају

друкчијим облицима образлагања њеног значаја. Тако *накнадно* конструишу *универзализам* једне књиге чије тезе не поткрепљује ниједна евиденција осим оне која је узета из српске традиције. То им не смета да устврде како *џаака књиџа* доказује како је паланка могућа и на другим тачкама земалског шара. Али, ако је пишчева намера била да постигне такво значење, зашто у тексту *Философије џаланке* нема критичке евиденције ниједне друге традиције, осим српске? Зашто нема макар југословенских традиција, када се ова књига појављује у Југославији? Има ли ово *одсусџиво* неко значење? Како се из *џрисусџива* само српске традиције изводи сазнање о закључцима ове књиге који су циљано усмерени да важе за све традиције? Када је Чеслав Милош описивао феномен *кеџмана* као карактеристичан за човека у комунистичким режимима, он није сводио његова значења на поједину културу, јер је тежио универзалном опису феномена. Када је описивао појам *револуционарне акције*, он је наглашавао његово присуство и код руских и код америчких нихилиста. Када се једна универзална тема – критика паланачке свести – осведочава само на садржајима једне културе, онда то значи да постоји прецизна намера у вези са том културом, а не са том темом. (208)

Свакако најпровокативније поглавље у књизи представља студија под насловом „Поетика самотништва (Небојша Васовић)”, посвећена једном од најагилнијих књижевних иконобораца у савременој српској књижевности. Писац двије оштре полемичке књиге о Данилу Кишу (*Лажни цар Шћейан Киш и Зар ојейџи о Кишу?*), једне о Милану Кундери (*Проџив Кундере*) и још низа других слично интонираних критичких написа, нашао је у Ломпару благонаклоног читаоца, за разлику од претежног броја аутора који су се о Васовићевим књигама оглашавали непосредно након њиховог појављивања. Иако дискретно указује на Васовићеву тенденционзност у анализи Кишовог стила, као и у неким другим његовим интерпретативним настојањима, Ломпар упозорава да „свако разумно наглашавање неподударности са ставовима нашег есејисте мора водити рачуна да не добије облик прикривеног подржавања *дискриминаџорских оџџужби* које су управљене против њега” (235). То је очигледно главни разлог из којег Ломпар ступа на тако клизав терен одбране унисоно оспораваног аутора, који се усудио да, не бирајући увијек ни сасвим пажљиво своја средства, дирне у неприкосновену фигуру писца – носиоца једне комплексне симболичке ауре. Васовићева детронизација лика и дјела Данила Киша, која се са својих неколико потенцијално подстицајних мјеста топи у бљештавој таблоидности пишчевог наступа, представља средишњу тачку психолошког механизма пројекције, очигледног у једној константи Васовићевог полемичког опуса. Наиме, Васовић је у познатом тексту о књизи *Ауџобџоџрафија – о друџима* осудио њеног писца Борислава Михајловића Михиза да је, као још један самозвани дисидент и изгнаник, у својој нарцисоидности

заборавио на „стотине хиљада других који, будући да већ деценијама беже из Титошевићеве Југославије, по свим мерилима здравог разума, имају много више права на дисидентски статус”. Тај Васовићев став Ломпар користи као демонстрацију двоструких стандарда оне интелектуалне струје која ће негативан однос према Михизу 1995. године прихватити као пожељан, будући да га аутор смијешта у националистички контекст, док ће десет година касније исти такав однос према Кишу одбацити као нежељен, будући да Васовић Киша критикује као глобалистички оријентисаног писца. Међутим, ту се очитује слабија страна Ломпарове одбране Васовића, која у идеолошкој досљедности занемарује психолошку: они механизми мишљења које ће луцидно открити код Латинке Перовић Ломпару ће, случајно или намјерно, промаћи у случају Небојше Васовића. Небојша Васовић се са толико напора обрушава на Киша, Кундеру и Михиза са истом намјером и циљем, прикривеним у непосредно датом наводу, да промовише властито име као ознаку искреног и аутентичног изгнанника од режима означеног упадљиво напетим спојем „Титошевићева Југославија”. Похвална је Ломпарова тежња да ослободи мало простора новим вредновањима опуса писца као што је Данило Киш, будући да обимна апологетска критка већ дуго заобилази озбиљнија компаративна истраживања која би дошла до несумњиво значајних увида везаних за проблем Кишове оригиналности (особито у паралели са Џејмсом Џојсом и Бруном Шулцом), али Васовићеве књиге тешко да могу озбиљније назначити прави пут у том смјеру. Ломпар је сугестиван када своју студију о Васовићу завршава питањем „Да ли је Данило Киш бољи приповедач од Драгослава Михаиловића?”, али сасвим другачији утисак оставља на читаоца када га стави пред дилему „Да ли његова дела надмашују уметнички облик, осећајност и интензитет *Уста њуних земље* Бранимира Шћепановића?” (259). Када се након свега Киш доведе у паралелу са вриједносно толико одаљеним књижевним ствараоцима и дјелима, читалац се разложно може запитати да ли су мотиви једног таквог метакритичког геста вођени ванестетским критеријумима. Књижевна историја још увијек има одријешене руке да Кишов литерарни рад процијени изван сваке идеологизације, која се, по правилу, саплиће о властита изванкњижевна полазишта.

У одјелку „Игре идеја”, који чине три поглавља посвећена Аници Савић Ребац, Николи Милошевићу и Драгану Стојановићу, Ломпар се на примјеру троје значајних књижевних тумача, поред засебних погледа на одређене аспекте њиховог научног рада, позабавио теоријским промишљањем природе субјекта књижевне анализе. Издвајајући у књижевно-филозофским интерпретацијама Анице Савић Ребац тумачење *Луче микрокосма* под лупом утицаја манихејских учења и богумилских схватања свијета као посебно вриједан допринос, Ломпар је у фигури те ауторке препознао настављача оне мисаоне традиције коју је у филозофији

„двојних космичких принципа” (313) оличавао Лаза Костић. Придружујући им као треће у низу по сродности име Николе Милошевића, чију ће херменеутику сагледати у паралели са опусом њемачког филозофа Карла Јасперса, Ломпар је заокружио мисао о *скривеном језџру* „у којем пулсира уметничка интуиција” (318) тог аутора, у чијем „делу долази до сложених преплитања филозофских, психолошких и књижевних регистара” (349). Ломпар се трагом својих увида приклања мишљењу Анице Савић Ребац „да поезију и науку спајају много тешње везе но што се чини на први поглед” (318). Отуда је логичан закључак *Полихистјорских истраживања* пронашао упориште у идеји Драгана Стојановића, коју Ломпар снажно истиче, да мисао о књижевности, схваћена у њеном најширем распону, неизоставно „мора помоћи у решавању осетљивог задатка: развити културу среће” (368). Радост стварања, на први поглед секундарна, или чак невидљива у књижевнонаучним истраживањима, постављена је као принцип афирмације здравог културног оптимизма, који није пуки контрапункт „ужасима света” (368), већ аутентичан и продуктиван научни и стваралачки став. Тим теоријским епилогом дат је интензиван подстицај академскокритичком мишљењу, које и само последњих година показује завидан креативни замах, да устраје и надиђе домашену мјеру својих резултата, неријетко од спасоносног значаја за цјелокупну националну културу. *Полихистјорска истраживања* несумњив су прилог аутентичној критичкој мисли, којој је Мило Ломпар у својим ранијим радовима већ изузетно допринио.

Др Владан С. БАЈЧЕТА

Научни сарадник

Институт за књижевност и уметност, Београд

bajcet@yahoo.com

НАУТИКА ХЕРМЕНЕУТИКЕ

Виолета Митровић, *Херменеутичка њрисџаниџиџа*, Матица српска, Нови Сад 2018

Књига есеја и критика Виолете Митровић има посве интересантан наслов. Ауторка је, будући и сама склона тумачењу наслова, као јаких места оних дела које интерпретира или критички тумачи, именовала своју до сада заокружену етапу научног рада *Херменеутичким њрисџаниџиџима*. Овим насловом указала је на барем два нивоа својих истраживања. Први би се односио на посао који се тиче читања и писања, тј. свега оног што претходи научном раду и што га у коначници материјализује. Постављање херменеутичких питања током или након читања